

Ziková, Markéta

Úvod

In: Ziková, Markéta. *Úvod do slabičné typologie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 5-10

ISBN 978-80-210-6924-4; ISBN 978-80-210-6927-5 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131225>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

---

1. ÚVOD

V této úvodní kapitole si ukážeme, že slabiky jsou fonologicky relevantními objekty, i když na rozdíl od segmentů nemají žádnou odpovídající fonetickou realizaci.

Začněme tím, co o slabikách intuitivně vědí rodilí mluvčí. Řeknete-li mluvčím češtiny, aby skandovali jméno *Jana*, všichni se shodnou na dvou možných způsobech: buď skandují celé jméno v kuse (*Jana!*), nebo rozdělené do dvou částí; tyto části jsou vždy *Ja-na!*, nikdy *J-ana!* nebo *Jan-a!*. Shodu na jednom jediném způsobu rozdělení jména *Jana* evidentně nelze odvodit z počtu segmentů, kdy by platilo něco jako pravidlo symetrie, které by říkalo, že „čtyři segmenty se automaticky seskupí do dvou dvojic“. To dokazují jména jako např. *Marta* nebo *Karel*, která tvoří lichý počet segmentů, a přesto se mluvčí při jejich skandování také jednoznačně shodnou na jednom jediném typu parcelace: *Mar-ta!*, *Ka-rell!*, ale nikdy ne *Ma-rta!*, *Mart-a!* nebo *Kar-el!*. Takovéto skupiny segmentů, které mluvčí při skandování používají, se běžně označují jako slabiky.

Slabiky mluvčí intuitivně používají nejen při skandování, ale také například při veršování (pro češtinu je typický sylabotónický verš, v němž hraje roli počet slabik) nebo při rozpočítávání. To, že rodilí mluvčí jsou schopni identifikovat v řetězcích segmentů „slabiky“, ale ještě nevyovídá nic o tom, že pojem *slabika* je potřebný i pro fonologickou analýzu. Tato otázka je důležitá, vezmeme-li v potaz to, že hranice mezi jednotlivými slabikami nejsou pro mluvčí vždy tak jednoznačné: zatímco u jmen jako *Jana*, *Marta* nebo *Karel* se mluvčí při skandování jednoznačně shodnou, u jmen jako *Petra* nebo *Joska* existuje variace mezi dvěma různými parcelacemi: *Pe-tra!* nebo *Pet-ra!*, *Jo-ska!* nebo *Jos-ka!*. Jaké tedy existují fonologické důkazy pro to, že slabiky jsou fonologickými objekty?

1.1 SLABIKY A PROZODIE

Prvním argumentem pro to, že slabiky jsou fonologickými objekty, je to, že se slabikou jsou asociovány prozodické vlastnosti jako např. přízvuk. V tabulce (1) jsou příklady ze tří slovanských jazyků, češtiny, polštiny a makedonštiny. Vidíme, že v každém z nich je umístění slovního přízvuku závislé na pořadí slabik: v češtině je přízvuk asociován stabilně s první slabikou slova, v polštině nese přízvuk předposlední slabika (tzv. *penultima*) a v makedonštině slabika předpředposlední (*antepenultima*).¹

- (1) slabika a přízvuk
- a. čeština: první slabika
pá.dat
ú-.pa.dat
né-.u-.pa.dat
  - b. polština: penultima
człó.wiek
człó.wie.k-a
człó.wie.k-ó.wi
  - c. makedonština: antepenultima
plá.ni.na
pla.ní.na.-ta
pla.ni.n-á.ri.-te

Poněkud složitější případ představuje latina, kde je distribuce přízvuku závislá nejen na pořadí slabik, ale roli hraje i jejich váha. Příklady v tabulce (2) ukazují, že přízvuk je v latině na penultimě, ale jen tehdy, je-li předposlední slabika těžká; jinak je na antepenultimě. U slov jako *divīnus* nebo *imperātor* je přízvuk na předposlední slabice, protože v obou případech obsahuje dlouhý vokál, je tedy těžká. U slov jako *libertas* nebo *Kalendae* jsou předposlední slabiky rovněž těžké (tentokrát jde o slabiky s krátkým vokálem, po němž ale následuje ještě konsonant), a jsou proto i přízvukné. V případě slov jako *periculum* nebo *oppidum* je předposlední slabika lehká (obsahuje krátký vokál, po němž nenásleduje konsonant), a proto je přízvuk na slabice, která jí předchází, tj. antepenultimě.

1 Přízvuknost slabik je označena čárkou nad příslušným vokálem, hranice slabik tečkou (.) a hranice morfémů spojovníkem (-).

(2) váha slabiky a přízvuk: latina²

	lehká slabika	těžká slabika	
	CV	CVV	CVC
penultima		di.ví.nus im.pe.rá.tor	li.bér.tas Ka.lén.dae
antepenultima	pe.rí.cu.lum óp.pi.dum		

² V textu symbol C označuje libovolný konsonant, V libovolný krátký vokál a VV libovolný dlouhý vokál, včetně diftongu.

1.2 SLABIKY A SEGMENTÁLNÍ FONOLOGIE

Slabiky jsou relevantní i pro segmentální fonologii: existují fonologické procesy, které ovlivňují strukturu fonologických segmentů nikoli podle jejich pořadí v lineárním řetězci, ale podle jejich pozice ve slabičné struktuře. Jedním z příkladů může být aspirace neznělých okluzív v angličtině, kterou ilustrují data v tabulce (3). Vidíme, že aspirace zasahuje [t] jak v pozici na začátku slova (3a), tak i uprostřed slova (3b), když před ním není jiný konsonant (v tomto případě [s]). V (3c) zůstává [t] bez aspirace bez ohledu na to, jestli před ním stojí [s], nebo ne. Rozdíl mezi (3b) a (3c) spočívá v tom, že v (3b) je přízvukový vokál, který za [t] následuje, kdežto v (3c), který před [t] předchází. Aspirace je tedy vázána jen na kontext přízvukových slabik a jen na jejich úplný počátek.

- (3) aspirace: angličtina
- a. t^háil (tile) vs. stáil (stile)
  - b. rɪ.t^háɪə (retire) vs. dɪ.sténd (distend)
  - c. mʌ.tə (mutter) vs. mʌ.stə (muster)

1.3 SLABIKY A MORFOLOGIE

Slabičná struktura hraje roli i v morfologii: některé morfologické procesy, jako např. infixace, reduplikace nebo usekávání (*truncation*), jsou typicky citlivé na slabičnou strukturu.³ Příklady, které ilustrují vliv slabičné struktury na morfologii, jsou uvedeny v tabulkách (4), (5) a (6).

V tabulce (4) jsou příklady z jazyka Ilokano (Filipíny), kde se morfém plurálu vyjadřuje pomocí reduplikace. Vidíme, že reduplikace v tomto případě funguje tak, že se vždy opakuje první slabika kořene a že reduplikovaná slabika musí být vždy těžká. Je-li tedy první slabika kořene těžká, pak se v plurálu jednoduše celá zopakuje: *kál-kál.dín*. Je-li ale první kořenová slabika lehká, pak při reduplikaci zároveň dochází k derivaci těžké slabiky, a to buď přidáním konsonantu (*pú.sa > pús-pu.sa*), nebo zdloužením vokálu (*ró.ʔot > ro:-ró.ʔot*).

(4) reduplikace: Ilokano (Filipíny)

Sg	Pl	
káldín	kál-kál.dín	koza
púsa	pús-pu.sa	kočka
kláse	klas-klá.se	třída
jyánitor	jyan-jyá.nitor	hlídač
róʔot	ro:-ró.ʔot	odpadky

V tabulce (5) jsou příklady z jazyka Ulwa (Nikaragua), kde se morfém 3.os. posešiva *-ka* na první pohled realizuje někdy jako sufix (*bas > bás-ka*) a někdy jako infix (*asna > as-ka-na*). Ve skutečnosti je distribuce posesivního morfému závislá na slabičné struktuře: jestliže je první slabika slova těžká, pak se *-ka* objevuje za ní (VC: *bás-ka*, **as-ka-na**; CVV: *kí-ka*, *sú-ka-lu*), jinak stojí za druhou slabikou (*sa.na-ka*, *sa.pa:-ka*, *si.wa-ka-nak*).

(5) infixace: Ulwa (Nikaragua)

	jeho	
bas	bás-ka	vlasy
ki:	kí-ka	kámen
su:lu	sú-ka-lu	pes
asna	as-ka-na	šaty
sana	sa.na-ka	jelen
sapa:	sa.pa:-ka	čelo

3 V této souvislosti se hovoří o tzv. *prozodické* nebo *templatické* morfologii (McCarthy & Prince 1996).

siwanak	si.wa-ka-nak	kořen
ana:la:ka	a.na:-ka-la:ka	brada

Příklady interakce mezi morfologií a slabičnou strukturou najdeme i v češtině. Jeden z nich ukazuje tabulka (6). Zde jsou uvedeny příklady hypokoristik, u nichž je sufixace typicky spojena s usekáváním části základového jména: výsledné struktury jsou pak většinou dvouslabičné, přičemž jedna ze slabik je vždy těžká. U jmen na *-ouš* derivuje těžkou slabiku samotný sufix (protože obsahuje diftong). U jmen derivovaných krátkým sufixem *-a* je těžká první slabika, a ta má buď strukturu CVC (*Jar.-d-a*), nebo CVV (*Ja.:r-a*). V druhém případě jsou tedy usekávání a sufixace doprovázeny ještě dloužením, aby byla naplněna templatická struktura hypokoristika, která vyžaduje jednu těžkou slabiku.⁴

(6) truncation a sufixace: hypokoristika v češtině

	VV.C-a	VC.C-a	V.C-ouš
František	Fra.:ň-a	Fran.t-a / Fan.-d-a	Fa.n-ouš
Jaroslav / Jaromír	Ja.:r-a	Jar.-d-a	Ja.r-ouš
Václav	Ve.:n-a	Ven.c-a	Ve.n-ouš
Bohuslav / Bohumil	Bo.:ž-a		Bo.h-ouš
Miroslav	Mi.:r-a	Mir.-d-a	
Cyril	Cy.:r-a	Cyr.-d-a	

⁴ Již na první pohled je zřejmé, že derivace hypokoristik a derivace uvedené v tabulkách (4) a (5) se podstatným způsobem odlišují: při derivaci českých hypokoristik hraje roli slabičná struktura výsledku derivace, kdežto v ostatních dvou uvedených příkladech je pro derivaci relevantní naopak struktura toho, co stojí na počátku derivace; k tomu viz Bethin (2003).